

Marcin Frąś
(Uniwersytet Mikołaja Kopernika)

Kancelarie wielkopolskich miast prywatnych jako problem badawczy

Chancelleries of private cities of the Wielkopolska region as a research problem

Keywords: Research project, offices of private cities, archiving process, functional analysis, the acting process, the period of the entry book, modern period.

Annotation: The text talks about researching the chanceries of the Wielkopolska region private cities in the modern period. The main goal of the article is to familiarize the readers with the planned doctoral dissertation over the chanceries of private cities in the Greater Poland, in the area of there by the end of the eighteenth century were 87 private towns. The dissertation will be based on five stages of the study of chancery proposed by Waldemar Chorążyczewski. The article indicates a large of number of preserved source materials (although not for all the cities). The author declares conducting of historical-systemic analysis and in the field of processes of creating the files and archives

Канцелярии великопольских частных городов как исследовательская проблема

Ключевые слова: Исследовательский проект, канцелярии частных городов, процесс фондообразовательный, функциональный анализ, делопроизводство, период прописных книг, период нового времени.

Аннотация: В тексте рассматривается изучение канцелярий частных великопольских городов в раннем новом времени. Основная цель статьи - ознакомить читателей с запланированной докторской диссертацией о канцеляриях вышеупомянутых частных городов Великопольски, на территории которой, до конца XVIII века, насчитывалось 87 частных городов. Работа будет основана на пяти этапах исследования канцелярий, предложенных Вальдемаром Хоронжичевским. В статье указано на большое количество сохранных источников (хотя и не для всех городов). Автор декларирует проведение анализа историко-системного, делопроизводственного и фондообразовательного.

Z terminem „kancelaria” młodzi adepti sztuki archiwalnej spotykają się już w pierwszym semestrze pierwszego roku swojej nauki. Główny nacisk kładziony jest tu na ukazanie jej aktotwórczej roli jako urzędu obsługującego organy samorządu miejskiego, odpowiedzialnego za czynności formalne. I tak właśnie w literaturze naukowej jest ona najczęściej rozumiana, jako urząd odpowiedzialny za przyjmowanie, sporządzanie, wysyłanie, uwierzytelnianie dokumentacji. Jest to jednak bardzo wąskie znaczenie, nie do końca oddające prawdziwą rolę tego urzędu. Nieliczne są wprawdzie głosy upatrujące w kancelarii rolę ośrodka kultury i rzadziej polityki. A przecież to w niej zatrudniano pisarzy – przedstawicieli niekiedy elity społecznej, rekrutujących się niezadko z ubogiej szlachty, mieszczaństwa bądź kleru, znających pisma i kodeksy prawnicze, potrafiących czytać i pisać nie tylko w ojczystym języku ale i po łacinie. Kulturotwórcza rola pisarza widoczna jest również w kontaktach z przedstawicielami innych kancelarii na tym samym bądź wyższym poziomie, być może przekładająca się na praktyki stosowane w rodzimym urzędzie które mogły zostać uwiecznione chociażby w spuściźnie kancelaryjnej. Na koniec tego rozważania należy napomknąć o upowszechnianiu wśród ludności osiadłej w mieście bądź poza nim praktyki sądowej. Przypisać im wolno również kształtowanie świadomości miejskiej w ogóle. Natomiast walor polityczny kancelarii, niekoniecznie wskazujący na uwikłanie się jej w politykę, dotyczy co najwyżej kancelarii obsługującej ośrodki ważne z perspektywy angażowania się tych ośrodków w politykę i tak to trzeba rozumieć.

Niejednokrotnie już podnoszono w literaturze iż stan wiedzy o kancelariach miejskich jest różny, akcentując przez to jej (wiedzy) wielokierunkowość. Badanie kancelarii zazwyczaj było związane z aktualnymi potrzebami archiwalnymi i odbywało się głównie w czasie studiów wstępnych towarzyszącym opracowaniu materiałów archiwalnych lub wydawaniu źródeł miejskich. Przy tych ostatnich miejscem do tego typu wiadomości był mniej lub bardziej rozbudowany wstęp. Widoczny prym w tych działaniach wiedli archiwiści. Państwowa służba archiwalna stojąc w obliczu wyzwania, przejęcia archiwów miejskich, w 1951 roku w Rogowie zorganizowała konferencje naukową, której główną konkluzją była nagła potrzeba zbadania struktury zespołów akt miejskich. Efektem tego są ogłoszone 22 grudnia 1984 roku, pismem Naczelnego Dyrektora Archiwów Państwowych wskazówki metodyczne do opracowania akt miejskich „z okresu księgi wpisów”.

Z czasem jednak tematyka kancelarii miejskich zaczęła przyciągać innych badaczy, w tym także regionalistów. Dzięki tym ostatnim mocno rozproszone informacje o samorządach miejskich, a w tym także i o kancelarii można odnaleźć w monografiach poświęconym konkretnym ośrodkom lecz nie jest to regułą. Kancelaria miejska okresu staropolskiego jest zagadnieniem niezwykle złożonym. Oczywiście więc, że zainteresowanie nią przybierało różny charakter. Historycy, jak również archiwiści, często dedukując kontekst powstawania skupiali się na organizacji i funkcjonowaniu widząc jej biurokratyczną rolę jako urzędu obsługującego samorząd miejski. W tym kontekście jawi się ona jako zwierciadło odbijające ówczesne kompetencje urzędów. Aczkolwiek niezbyt chętnie opisywano rytm jej pracy. Na kancelarie spoglądano również przez pryzmat jej wytworów, głównie stanu zachowania ksiąg miejskich lub niegdyś wytwarzanych serii, nie zawsze zauważano rolę dokumentu co otwarcie krytykuje w swoich

pracach Maria Trojanowska¹. W poprzek przekonań innych badaczy, dla których rola dokumentu zmalała wraz z końcem średniowiecza, jej zdaniem księgi miejskie niekoniecznie położyły kres roli dokumentu. W swojej pracy wykazała, że dokument również w okresie nowożytnym miał się świetnie. Przyglądano się również bliżej jej personelowi, mając na względzie kluczową rolę pisarza i jego personelu pomocniczego, a szczególnie liczby, uposażenia, wykształcenia. Natomiast nie zajmowano się miejscem i rolą kancelarii w systemie komunikacji urzędów okresu staropolskiego. Temu ostatniemu zagadnieniu uwagę jako jedyny poświęcił Janusz Łosowski w: swoich dwóch pracach *O procesie komunikacji kancelarii królewskiej z grodzkimi*², a także problemie styku kancelarii królewskiej z miastami³. Należy jednak mieć na uwadze również dorobek Tomasza Opasa, który nie wprost o kancelarii ale również wypowiedział się o relacji Rzeczypospolitej względem miast, ze szczególnym uwzględnieniem miast prywatnych. Zaznaczyć trzeba, że autor w tej materii koncentruje się jednak na ustawodawstwie.

Waldemar Chorążyczewski pozostając w nurcie swoich głównych dociekań badawczych nad kancelarią królewską okresu nowożytnego sformułował pięciopunktowy kwestionariusz podejścia do kancelarii. Przeglądając dorobek polskiej literatury naukowej ujmującej wszystkie typy kancelarii, począwszy od miejskich, grodzkich i ziemskich, na książęcych i królewskich kończąc można uznać, że jest on w samej rzeczy uniwersalny⁴.

Po pierwsze, podejście dyplomatyczne polegające na analizie produkcji aktowej i wnioskowaniu z niej o organizacji i funkcjonowaniu kancelarii. Po drugie, podejście aktoznawcze, za kluczowe uznaje rekonstrukcje procesu aktotwórczego, opartego na przepływie informacji. Trzecie podejście sugeruje podjęcie zagadnienia kancelarii jako środowiska intelektualnego (skład, atmosfera, wymiana myśli). Przedostatnie podejście traktuje personel kancelarii jako grupę ludzi, którą można poddać analizie prozopograficznej. Piąte podejście upatruje w kancelarii wykonawczego urzędu władz zwierzchnich.

Podjęty projekt badania kancelarii wielkopolskich miast szlacheckich ma za zadanie wypełnić lukę w stanie badań nad polską kancelarią miast historycznie ukształtowanej Wielkopolski. Badaniem zostaną objęte wszystkie miasta, nie tylko miasta małe, jak to uczynił wspomniany Janusz Łosowski w swoim doktoracie. Cezurą chronologiczną jest okres począwszy od założenia konkretnego miasta aż do pierwszej połowy XIX wieku (literatura przedmiotu nie pozwala na uściślenie daty), kiedy to system księgi wpisów został wyparty przez „kancelarie akt spraw”. Podjęty problem badawczy może ujawnić pewne odstępstwa od dość powszechnie przyjętego modelu kancelarii miejskiej. Na tle dotychczasowego stanu badań stać się może punktem odniesienia do porównań ze względu na osobliwe wpływy prawa zwyczajowego.

¹ M. Trojanowska *Dokument miejski w polskich badaniach dyplomatycznych*, „Przegląd Historyczny” t.63, z. 1, 1972, s. 79-101; M. Trojanowska, *Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku. Studium dyplomatyczne*, Warszawa 1977.

² J. Łosowski, *Kancelaria królewska w procesie komunikacji z urzędami grodzkimi w XVII wieku*. [w:] *Belliculum Diplomaticum Thorunense*, red. W. Chorążyczewski, R. Degen, Toruń 2007, s. 97-115.

³ J. Łosowski, *Kancelaria królewska, a miasta. Problemy badawcze*. [w:] *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą, a społeczeństwem*, red. W. Chorążyczewski, Kraków 2006.

⁴ W. Chorążyczewski, *Polska kancelaria królewska w XVI w. jako problem badawczy*, „Archeion”, t. 101, 2000, s. 42-43.

W ramach tego projektu zostały sformułowane pytania badawcze natury ogólnej i szczegółowej. Do pytań głównych, ogólnych przypisać należy rozważania na temat tego po co w ogóle badać kancelarie, gdzie należy szukać informacji i jakie są to informacje? Natomiast w drugiej grupie pytań znalazły się pytania o:

1. Miejsce kancelarii w ustroju miasta (pytania o to kiedy lokowano i na jakim prawie; czy sposób władania miastem miał rzeczywisty wpływ na kształt kancelarii, to znaczy czy w przypadku podziału miasta wobec kilku właścicieli miało miejsce organizowanie osobnych urzędów; czy wykupiono wójtostwo dziedziczne; jaka była wielkość i zakres kompetencji rady i ławy; czy kancelaria obsługiwała oba organy; gdzie obradowano; jak często obradowano; gdzie zlokalizowana była kancelaria; czy istniało archiwum i gdzie je umieszczono; jakie były ogólne wydatki kancelarii?)
2. Tryb działania (pytanie o system kancelaryjny; jak przedstawiał się rytm pracy; jakie serie ksiąg prowadzono i co się zachowało do dziś; jak wyglądała ich fizyczna postać; czy można mówić o zaczątkach masowości; czy zachowały się pieczęcie miejskie; czy organy miejskie posiadały swoją odrębną pieczęć, bądź istniała jedna ewentualnie kilka pieczęci ogólnomiejskich?)
3. Funkcje i rolę kancelarii w życiu politycznym, kulturalnym i społecznym miasta (funkcjonował jeden czy kilku pisarzy; czy posiadał pomocników; jeżeli tak to ilu ich było; jakie było jego wykształcenie; z jakiego stanu pochodził; jakie pobierał wynagrodzenie?)
4. Personel kancelarii jako grupa ludzi (Czy awansował, jeżeli tak to jak przebiegała droga tego awansu?)
5. Miejsce i rola kancelarii w systemie komunikacji z urzędami wyższego szczebla (pytanie o kontakty kancelarii miejskiej z inną kancelarią miejską grodzką, ziemską, królewską, duchowną)

Wskazana wyżej problematyka domaga się wręcz wykorzystania metod badań zaczerpniętych z zakresu archiwistyki i pokrewnej jej historii. Na czoło wysuwa się więc klasyczna krytyka źródła wzbogacona o analizę historyczno-ustrojową, analizę procesu aktotwórczego i znacznie szerszego procesu archiwotwórczego. Nie można zapomnieć również o spojrzeniu na kancelarię jako instytucję w ogóle, w tym polu prym wiedzy analiza funkcjonalna.

Przynajmniej niektóre z postawionych wyżej problemów zostały już po części omówione w szeregu, można by powiedzieć klasycznych publikacji. Wymienić tu należy *Historie źródeł dawnego prawa polskiego*⁵, autorstwa Stanisława Kutrzeby, który opisując wszystkie znane mu źródła prawa, poświęcił nieco uwagi źródłom miejskim. Jan Ptaśnik⁶ zajmując się dziejami miasta i mieszczaństwa w dawnej Polsce, nieco miejsca przeznaczył na zagadnienie kancelarii lecz tylko pośrednio, głównym jego zainteresowaniem okazał się pisarz. Henryk Samsonowicz przybliżył całokształt kancelarii miasta hanzeatyckiego⁷, uwzględniając genezę powstania, funkcje, wytwory oraz personel. Polska literatura zawdzięcza mu również popelniony artykuł o kancelarii małego mia-

⁵ S. Kutrzeba, *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 1, Lwów 1926.

⁶ J. Ptaśnik, *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949.

⁷ H. Samsonowicz, *Formy pracy kupca hanzeatyckiego w XIV-XV w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 12, 1964, s. 235-279.

sta, w którym autor dostrzega społeczny wymiar kancelarii⁸. Również Karol Maleczyński w *Dyplomatyce wieków średnich*⁹, jeden z rozdziałów przeznaczył na opisanie kancelarii miejskiej. Ważną na tym polu stała się ostatnia publikacja o charakterze podręcznika zatytułowana *Dyplomatyka staropolska*¹⁰, w której rozdział o kancelarii miejskiej opisuje Janusz Tandecki.

Nanosząc poszczególne opracowania na mapę dawnej Rzeczypospolitej można zauważyć, iż do tej pory w mniej lub większym stopniu zostały zbadane kancelarie wielkich miast Prus Królewskich¹¹, w tym Torunia¹². Opracowano kancelarie Wrocławia¹³, Poznania autorstwa Witolda Maisla¹⁴ oraz Ireny Radtke¹⁵, Krakowa¹⁶ i Kazimierza pod Krakowem¹⁷ w postaci artykułów Mariana Friedberga. Krakowska kancelaria była również przedmiotem badań Bożeny Wyrozumskiej¹⁸. Została zbadana również kancelaria Starej Warszawy¹⁹, Lublina²⁰, Zgierza²¹, Białegostoku²², Przemyśla²³, Świdnicy²⁴, oraz miasta szlacheckie województwa lubelskiego²⁵. Ponadto na uwagę zasługują dwie edycje źródłowe, w których po części odniesiono się do kancelarii Pleszewa, mowa tu o

⁸ H. Samsonowicz, *Z badań nad kancelarią małych miast w Polsce w XV wieku*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 1, 1985, s.243-159.

⁹ K. Maleczyński, *Dyplomatyka wieków średnich*, Łódź 1971.

¹⁰ J. Tandecki, *Dokumenty i kancelarie miejskie*. [w:] *Dyplomatyka staropolska*, red. T. Jurek, Warszawa 2015.

¹¹ J. Tandecki, *Edycje średniowiecznych ksiąg wpisów z terenu Prus Królewskich*. [w:] *Kancelaria okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, Warszawa 1994; J. Tandecki, *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródło historyczne i zabytki kultury mieszczańskiej (organizacja władz, zachowane archiwalia, działalność kancelarii)*, Warszawa-Toruń 1990.

¹² J. Tandecki, *Kancelarie toruńskich korporacji rzemieślniczych w okresie staropolskim*, Warszawa 1987; H. Piskorska, *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 roku*, Toruń 1956; H. Piskorska, *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 r.*, „Rocznik TNT”, t. 59, 1965, s. 9-36; H. Piskorska, *Ustrój i organizacja kancelarii miasta Torunia do 1793*, „Sprawozdanie TNT”, r. 3, 1951, s. 60-72.

¹³ E. Wólkiewicz, „*Viri docti et secretorum consci*”. *Personel kancelaryjny Wrocławia w późnym średniowieczu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” t.61, nr. 1, 2006, s. 21-43.

¹⁴ W. Maisel, *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961.

¹⁵ I. Radtke, *Kancelaria miasta Poznania od XIII do XV wieku*, „Roczniki Historyczne”, t. 27, 1961, s. 161-189; I. Radtke, *Kancelaria miasta Poznania w latach 1570-1793*. [w:] *Historia prawa, historia kultury*, red. E. Borkowska-Bagieńska, H. Olszewski, Poznań 1994.

¹⁶ M. Friedberg, *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*, „Archeion”, t. 24 1955.

¹⁷ M. Friedberg, *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem*, „Archeion”, t. 36 1962.

¹⁸ B. Wyrozumska, *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków 1995.

¹⁹ Z. Górski, *Materiał pisarski i oprawy ksiąg miejskich sądowych Starej Warszawy*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” Historia XVI, z 114, 1980, s. 118-130; Z. Górski, *Organizacja kancelarii miejskiej Starej Warszawy i system pracy pisarzy miejskich*, „Archeion” t. 76, 1983, s. 19-36; Z. Górski, *Ze studiów nad kancelarią miejską Starej Warszawy*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici” Historia 19, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 147, 1984, s. 115-129.

²⁰ K. Myśliński, *Wójt dziedziczny i rada miejska w Lublinie 1317-1504*, Lublin 1962; M. Stankowa, *Kancelaria miasta Lublina XIV-XVIII w*. Warszawa 1968; M. Stankowa, *Sebastian Klonowic, pisarz i rajca miasta Lublina (1573-1602)*, karta z dziejów lubelskich ksiąg miejskich, „Archeion” t.46, 1967, s. 95-103.

²¹ A. Wareżak, *Dwie szcążkowe księgi miejskie Zgierza w XVI-XVII wieku*, „Archeion”, t. 28, 1958, s. 121-130.

²² A. Sztachelska, *Trzy księgi miejskie białostockie*, „Archeion”, t. 50, 1968, s. 121-142.

²³ K. Arłamowski, *Acta hospitum w zasobie Archiwum Aktów Dawnych miasta Przemyśla*, „Archeion”, t. 39, 1963, s. 17-44.

²⁴ J. Maliniak, *Kancelaria miasta Świdnicy w średniowieczu*, Wrocław 2001.

²⁵ J. Łosowski, *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997.

*Najdawniejszych zapiskach z księgi miejskiej Pleszewa (1428-1444)*²⁶, które wydał Tomasz Jurek oraz *Najstarszej księdze radzieckiej, zapiski z lat 1485-1519*²⁷, autorstwa Adama Kozaka. Jak widać po literaturze stan opracowania jest niewielki i przestarzały. Zdecydowana większość z tych prac dotyczy miast królewskich, wyjątkiem jest wspomniana tu wielokrotnie praca Janusza Łosowskiego. Poza tym nie zawsze jednak dotyczą one okresu nowożytnego, częściej ostateczną cezurą okazuje się schyłek średniowiecza.

Zdaniem Kazimieri Chojnackiej²⁸, do 1778 w Wielkopolsce istniało 128 miast, z czego aż 87 było szlacheckich. Do naszych czasów zachowało się 75 zespołów. Tylko 6 spośród nich znajdowała się w całości w Archiwum Państwowym w Poznaniu (Baranowo, Bnin, Dobrzyca, Kębłowa, Obrzycko, Zaborowo). Pozostałe archiwalia są lub były częścią zasobu: Archiwum Państwowego w Szczecinie (Człopa), Archiwum Państwowego w Bydgoszczy, Archiwum Państwowego w Koszalinie, Archiwum Państwowego w Zielonej Górze, Archiwum Głównym Akt Dawnych oraz w Bibliotece Zakładu im. Ossolińskich we Wrocławiu. Zachowane materiały ze względu na swoją postać i treść można podzielić na trzy grupy:

Pierwszą grupę stanowią dokumenty w postaci przywilejów zezwalających na lokacje oraz na organizowanie targów i jarmarków, ponadto niekiedy zachowały się ich potwierdzenia i rozszerzenia. Oprócz nich w tej grupie znajdują się dokumenty lokacyjne wydawane przez właściciela tuż po lokacji oraz ordynacje wewnętrzne. Jeżeli chodzi o dokumenty, to poznańskie archiwum przechowuje 489 dokumentów z 68 miast, w grupie miast, z których nie zachowały się dokumenty znalazły się: Kleczew, Obrzycko, Piaski, Staw, Tuliszków, Wolsztyn, Zaniemyśl.

Grupa druga, to księgi miejskie, których stan zachowania pozostawia wiele do życzenia. Spośród 75 zespołów, w 34 nie zachowały się żadne księgi. Natomiast w pozostałych 41 przypadkach z zachowaniem ksiąg bywa różnie. 29 miast posiada w sumie 214 ksiąg radzieckich, 14 miast posiada łącznie 41 ksiąg radziecko-wójtowskich i 29 miast posiada łącznie 186 ksiąg ławniczo-wójtowskich.

Ostatnią grupę zachowanych materiałów tworzą akta. Spośród wszystkich typów dokumentacji, zachowało się ich najmniej. Jest to głównie korespondencja, która stanowi załączniki do wniesionych do ksiąg wpisów, objaśniające dana sprawę.

W czasie badania należy brać pod uwagę również dokumenty i listy, które zostały wystawione przez miasta i wysłane na zewnątrz. Z punktu badania kancelarii wydają się być cenniejsze niż dokumenty wystawione dla miasta. Listy i dokumenty danego miasta można sporadycznie znaleźć w księgach miejskich innych miast. Poza tym dużą rolę odgrywają tu tzw. *Missiva*, czyli księgi zawierające kopie listów wysyłanych przez radę miejską, zachowane w Archiwum Państwowym w Gdańsku²⁹ i Poznaniu³⁰. *Missiva* zarówno gdańskie jak i poznańskie spełniają podwójną rolę odtwarzając i uzupeł-

²⁶ *Najdawniejsze zapiski z księgi miejskiej Pleszewa (1428-1444)*, wyd. T. Jurek, Poznań 2011.

²⁷ *Najstarsza pleszewska księga radziecka. Zapiski z lat 1485-1519*, wyd. A. Kozak, [w:] *Wielkopolska dawniej i dziś. Studia i materiały*, pod red. A. Gulczyńskiego, Poznań 2014.

²⁸ K. Chojnacka, *Archiwalia wielkopolskich miast szlacheckich (okres staropolski)*, „Archeion”, t. 54, 1970, s. 79-81.

²⁹ Archiwum Państwowe w Gdańsku, Akta miasta Gdańska – *Missiva*, sygn. 10/300/27/-/1 – 143; M. Sławoszewska, *Gdańskie „Missiva”*, „Archeion”, 29, 1958, s. 199-207

³⁰ Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta miasta Poznania, Czystypisy protokołów ksiąg rady – *litterae missivae*, sygn. 53/474/0/21.6/139 – 142.

nając korespondencje innych miast. Ich uzupełnienie mogą stanowić kopiariusz listów wystawianych przez radę miasta Torunia (tzw. Katalog II³¹ i III³²).

Przedstawiony tu mocno zdekompletowany stan materiałów archiwalnych, ukształtowany w wyniku naszej burzliwej historii, wykazuje duży potencjał badawczy, dzięki niemu możliwa będzie odpowiedź na postawione pytania badawcze, aczkolwiek kwestionariusz ten może ulec przeobrażeniu już w trakcie pracy.

BIBLIOGRAFIA:

Źródła:

Archiwum Państwowe w Gdańsku, Akta miasta Gdańska – Missiva, sygn. 10/300/27/-/1 – 143;

Archiwum Państwowe w Poznaniu, Akta miasta Poznania, Czystopisy protokołów ksiąg rady - litterae missivae, sygn. 53/474/0/21.6/139 – 142

Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog II/Księgi i akta.

Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog III/ Listy cechowe.

Opracowania:

Arlamowski K., *Acta hospitum w zasobie Archiwum Aktów Dawnym miasta Przemysła*, „Archeion”, t. 39, 1963, s. 17-44.

Chojnacka K., *Archivalia wielkopolskich miast szlacheckich (okres staropolski)*, „Archeion”, t. 54, 1970, s. 79-81.

Chorążyczewski W., *Polska kancelaria królewska w XVI w. jako problem badawczy*, Archeion, t. 101, 2000, s. 36-62.

Dyplomatyka staropolska, pod. red. Tomasza Jurka, Warszawa 2015.

Friedberg M., *Kancelaria miasta Kazimierza pod Krakowem*, „Archeion”, t. 36 1962

Friedberg M., *Kancelaria miasta Krakowa do połowy XVIII wieku*, „Archeion”, t. 24 1955.

Górski Z., *Materiał pisarski i oprawy ksiąg miejskich sądowych Starej Warszawy*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Historia XVI, z 114, 1980, s. 118-130.

Górski Z., *Organizacja kancelarii miejskiej Starej Warszawy i system pracy pisarzy miejskich*, „Archeion”, t. 76, 1983, s. 19-36.

Górski Z., *Ze studiów nad kancelarią miejską Starej Warszawy*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici”, Historia 19, Nauki Humanistyczno-Społeczne, z. 147, 1984, s. 115-129.

Kutrzeba S., *Historia źródeł dawnego prawa polskiego*, t. 1, Lwów 1926.

Łosowski J., *Kancelaria królewska w procesie komunikacji z urzędami grodzkimi w XVII wieku*. W: *Belliculum Diplomaticum Thorunense*, pod red. Chorążyczewski W., Degen R. Toruń 2007, s. 97-115.

Łosowski J., *Kancelaria królewska, a miasta. Problemy badawcze*. W: *Polska kancelaria królewska czasów nowożytnych. Między władzą, a społeczeństwem*, pod. red. W. Chorążyczewskiego, Kraków 2006.

Łosowski J., *Kancelarie miast szlacheckich województwa lubelskiego od XV do XVIII wieku*, Lublin 1997.

Maisel W., *Sądownictwo miasta Poznania do końca XVI wieku*, Poznań 1961.

Maleczyński K., *Dyplomatyka wieków średnich*, Łódź 1971,

³¹ Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog II/Księgi i akta.

³² Archiwum Państwowe w Toruniu, Katalog III/ Listy cechowe.

- Maliniak J., *Kancelaria miasta Świdnicy w średniowieczu*, Wrocław 2001.
- Myśliński K., *Wójt dziedziczny i rada miejska w Lublinie 1317-1504*, Lublin 1962.
- Najdawniejsze zapiski z księgi miejskiej Pleszewa (1428-1444), wyd. Tomasz Jurek, Poznań 2011.
- Najstarsza pleszewska księga radziecka. Zapiski z lat 1485-1519, wyd. Adam Kozak, Wielkopolska dawniej i dziś. Studia i materiały, pod red. A. Gulczyńskiego, Poznań 2014.
- Piskorska H., *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 roku*, Toruń 1956.
- Piskorska H., *Organizacja władz i kancelarii miasta Torunia do 1793 r.*, „Rocznik TNT”, t. 59, 1965, s. 9-36.
- Piskorska H., *Ustrój i organizacja kancelarii miasta Torunia do 1793*, Sprawozdanie TNT, r. 3, 1951, s. 60-72.
- Ptasnik J., *Miasta i mieszczaństwo w dawnej Polsce*, Warszawa 1949.
- Radke I., *Kancelaria miasta Poznania od XIII do XV wieku*, „Roczniki Historyczne”, t. 27, 1961, s. 161-189.
- Radtke I., *Kancelaria miasta Poznania w latach 1570-1793*. W: *Historia prawa, historia kultury*, pod. red. E. Borkowska- Bagieńska, H. Olszewski, Poznań 1994.
- Samsonowicz H., *Formy pracy kupca hanzeatyckiego w XIV-XV w.*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, t. 12, 1964, s. 235-279.
- Samsonowicz H., *Z badań nad kancelarią matych miast w Polsce w XV wieku*, „Miscellanea Historico-Archivistica”, t. 1, 1985, s.243-159.
- Sławoszewska M., *Gdańskie „Missiva”*, „Archeion”, 29, 1958, s. 199-207
- Stankowa M., *Kancelaria miasta Lublina XIV-XVIII w.* Warszawa 1968.
- Stankowa M., *Sebastian Klonowic, pisarz i rajca miasta Lublina (1573-1602)*, karta z dziejów lubelskich ksiąg miejskich, „Archeion” t.46, 1967, s. 95-103.
- Sztachelska A., *Trzy księgi miejskie białostockie*, „Archeion”, t. 50, 1968, s. 121-142.
- Tandecki J., *Edycje średniowiecznych ksiąg wpisów z terenu Prus Królewskich*. W: *Kancelaria okresu księgi wpisów w Prusach Królewskich*, Warszawa 1994.
- Tandecki J., *Kancelarie toruńskich korporacji rzemieślniczych w okresie staropolskim*, Warszawa 1987.
- Tandecki J., *Średniowieczne księgi wielkich miast pruskich jako źródło historyczne i zabytki kultury mieszczańskiej (organizacja władz, zachowane archiwalia, działalność kancelarii)*, Warszawa-Toruń 1990.
- Trojanowska M., *Dokument miejski lubelski od XIV do XVIII wieku. Studium dyplomatyczne*, Warszawa 1977.
- Trojanowska M., *Dokument miejski w polskich badaniach dyplomatycznych*, „Przegląd Historyczny” t.63, z. 1, 1972, s. 79-101.
- Wareżak A., *Dwie szcztkowe księgi miejskie Zgierza w XVI-XVII wieku*, „Archeion”, t. 28, 1958, s. 121-130.
- Wólkiewicz E., „*Viri docti et secretorum consci*”. *Personel kancelaryjny Wrocławia w późnym średniowieczu*, „Śląski Kwartalnik Historyczny Sobótka” t.61, nr. 1, 2006, s. 21-43.
- Wyrozumska B., *Kancelaria miasta Krakowa w średniowieczu*, Kraków 1995.